

ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ НАВЧАННЯ

Л.І.Коломієць

Анотація. У статті актуалізуються сучасні наукові підходи до забезпечення наступності навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Ключові слова: наступність навчання, психологічна готовність до навчання, адаптація до школи, професійна підготовка вчителя початкових класів.

Аннотация. В статье актуализируются современные научные подходы к обеспечению преемственности обучения детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Ключевые слова: преемственность обучения, психологическая готовность к школе, адаптация к школе, профессиональная подготовка учителя начальных классов.

Annotation. The modern scientific approaches to ensuring continuity of learning the preschool children of primary school age are analyzed in this article.

Key words: continuity of learning, psychological readiness to learn, adaptation to school, professional training of primary school teacher.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції української освіти та науки у світовий освітній простір, її реформування та становлення на принципах гуманізму, дитиноцентризму та соціально-адаптивної компетентності первісною проблемою стає підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів, упровадження новітніх прогресивних педагогічних технологій, цільових науково-методичних досліджень і концептуальних засад у практику закладів освіти України. Особливо актуальною та ціннісно значимою в руслі реалізації основних пріоритетів сучасної освіти (єдності, неперервності освітніх ланок, особистісно орієнтованої парадигми тощо) є проблема підготовки вчителя до забезпечення наступності між дошкільним вихованням та початковою освітою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми загальної професійної підготовки вчителя початкових класів і творчого розвитку його особистості знайшли відображення в доробку провідних вітчизняних науковців (А.Капська, А.Коломієць, О.Савченко, Г.Тарасенко, Л.Хомич, І.Шапошнікова та ін.). Опрацювання наукових джерел дає підстави стверджувати, що психолого-педагогічною наукою сьогодні накопичено певний позитивний досвід з питань реалізації принципу наступності навчання дітей дошкільного й молодшого шкільного віку (Н.Бібік, А.Богущ, О.Кононко, В.Кузь, Г.Назаренко, С.Максименко, М.Прокоф'єва, О.Проскура, О.Савченко, О.Скрипченко, Т.Фадєєва та ін.). Так, основними напрямками реалізації окресленої проблеми в сучасних дослідженнях є такі: моделювання організаційно-педагогічних умов забезпечення психологічної готовності дошкільників до навчання з метою сприяння майбутній адаптації першокласників (О.Боделан, Т.Бондаренко, О.Головко, Л.Дзюбо, Н.Захарова, О.Киричук, О.Кононко, О.Котирло, Л.Кондратенко, І.Лапшина, Г.Назаренко, В.Прокопенко, О.Проскура, Т.Фадєєва, Л.Федорович, Н.Черепаня, Ю.Шаповал та ін.); підготовка вчителя до забезпечення наступності змісту дошкільного виховання та початкової освіти у рамках окремих навчальних предметів (Л.Крайнова, О.Крюкова, С.Замрозевич, Н.Луцан, Т.Мантула, Л.Порядченко, Д.Струннікова, О.Чепка та ін.); супровід механізмів наступності в навчально-виховному комплексі "дошкільний виховний заклад – початкова школа" (Г.Беленька, Т.Люріна, Л.Нестеренко, О.Стаєнна, І.Печенко, Н.Рогальська, В.Тулуман та ін.).

Формулювання цілей статті. Цілями наукової статті визначено: 1) аналіз дефініції "наступність навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку"; 2) актуалізацію в сучасному науковому просторі проблем професійної та творчої підготовки вчителя до забезпечення наступності навчання дітей на етапі їх вступу до школи; 3) обґрунтування концептуального наповнення змісту професійної психолого-педагогічної підготовки учителя початкових класів у контексті означеної наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо загальні підходи до визначення категорії наступності навчання та її змістових і процесуальних складових в контексті цілей нашого дослідження.

Семантичне визначення дефініції наступність навчання знаходимо у різних джерелах [7, с.227], [8, с.168]. Так, зокрема, в “Українському педагогічному словнику” наводиться таке тлумачення: “Наступність в навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв’язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу ...Досягнення наступності в шкільній практиці забезпечується методично і психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовного руху від простого до складнішого в навчанні та організації самостійної роботи учнів і взагалі всією системою методичних засобів” [3, с.227].

В монографії Р.Гуревича наступність у навчально-виховній діяльності тлумачиться як “встановлення таких співвідношень між цілями, змістом, методами, засобами, організаційними формами цієї діяльності на послідовних етапах навчання і виховання, які дають змогу будувати кожний новий етап з опертям на минулий досвід учня і таким чином полегшують їхню адаптацію до умов навчання в наступному класі або в новому навчальному закладі” [4, с.105]. Об’єктом здійснення наступності, на думку науковця, передусім має стати зміст освіти “як гуманістично орієнтована і педагогічно адаптована система знань, вмінь та навичок, досвіду творчої діяльності, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу, до діяльності, засвоєння яких забезпечує формування гармонійно розвиненої й соціально-активної особистості” [там само, с.117]. Реалізація наступності змісту освіти в процесі навчання, на думку Р.Гуревича, передбачає два етапи: 1) вияв наступності у змісті і методичне “препарування” навчального матеріалу, що сприяє осмисленню учнями виявленої наступності знань, які здобувають у навчальному процесі; 2) реалізація наступності в процесі навчання за допомогою певних форм, методів, прийомів і засобів [там само, с.118].

У науковій розвідці О.Савченко наступність у навчанні визначається як “дидактичний принцип, який передбачає зв’язок та узгодженість у цілях, змісті, організаційно-методичному забезпеченні етапів освіти, які межують один з одним (дошкілля – початкова – основна школа)” [10, с.405]. Науковець переконує, що дійсна його реалізація буде спроможною за умов повномірною “врахування вихідного рівня готовності дітей не лише “на стиках” освітніх ланок, а й у межах кожного етапу” [10, с.96]. Формулюючи педагогічні умови забезпечення наступності навчання на межі дошкільного виховання й початкової школи, О.Савченко вказує на необхідність: 1) врахування вчителями початкових класів “досягнень дошкільного віку не тільки в змістовому й методичному планах (хоча це дуже важливо), а й у плані сформованості особистісних якостей дітей, їхньої вольової сфери, готовності до шкільного навчання” [там само]; 2) плавної та послідовної реалізації основних стратегічних ліній дошкільного розвитку (використання потенцій ігрової діяльності, стимулювання сенсорних процесів тощо); 3) сформованості т.зв. “дошкільної підготовки” (термін О.Савченко – Л.К.), яка полягає у належному рівні розвитку ігрової діяльності, усного мовлення й уяви, саморегуляції поведінки, рухової та просторової координації, тренуваності м’язів руки, доброго окоміру, комунікативних умінь; 4) координації зусиль педагогічних працівників (вихователів і вчителів початкових класів) з метою дослідження особливостей розвитку дітей, забезпечення плавного переходу до навчання й формування вмінь навчальної діяльності.

Принцип наступності визначає одним із провідних психолого-дидактичних принципів і О.Проскура. Він, на думку автора, передбачає “встановлення взаємозв’язків, зокрема, між дошкільною ланкою освіти і початковою школою за напрямками: а) психофізичного розвитку дітей; б) завдань формування особистості; в) змісту освіти; г) методів навчання і виховання. Така взаємозалежність і взаємна орієнтація двох послідовних освітніх ланок забезпечує процесам навчання й розвитку неперервний і перспективний характер” [9, с.194]. Вирішення проблем наступності науковець пов’язує із формуванням психологічної готовності дошкільників до навчання в школі (шкільної зрілості) й аспектами адаптації першокласників до нових умов життєдіяльності.

Варто пояснити, що психологічна готовність до навчання – інтегративна й багатоаспектна характеристика, через яку можна прогнозувати зв’язки між дошкіллям та початковою школою. Авторка наголошує на тому, що, “визначаючи цю готовність, ми дістаємо уявлення про рівень загального розвитку майбутнього школяра, про ті психологічні якості, які зумовлюватимуть його успішність на початковому етапі навчання. Ці якості за своїм змістом складаються з різних компонентів. Проте це – компоненти системи, вони взаємопов’язані, і в кожній дитини цей взаємозв’язок має свої відмінності... Особливості психологічної готовності до школи виявляються через з’ясування рівня сформованості всіх її компонентів і встановлення причиново-наслідкових зв’язків між ними... Ці відомості є вкрай важливими для здійснення психологічно доцільного індивідуального підходу до учнів, надання їм своєчасної і належної допомоги вже з самого початку навчального року” [9, с.70]. Таким чином, через категорії “психологічна готовність до навчання в

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

школі" та "шкільна зрілість" О.Проскура пояснює узагальнені досягнення дошкільного дитинства та прогнозує їх вплив на майбутнє навчання й адаптацію першокласників до умов і вимог школи.

Розуміючи надзвичайну важливість першого навчального досвіду не лише для успішності навчання в початковій школі, а й для перспективи навчальних досягнень усього шкільного періоду, авторка наголошує на виключній ролі вчителя у забезпеченні наступності навчання, виховання та розвитку першокласників. О.Проскура зазначає: "...перед учителем постає завдання створити нормальну ситуацію для навчання і розвитку особистості кожного учня, розв'язання якого можливе лише за умови, що він не тільки добре володіє методикою навчання, а й спирається на індивідуальну картину готовності до навчання або шкільної зрілості кожного учня і відповідно до неї вироблятиме індивідуалізовані, особистісно-орієнтовані програми... Тому учителям надзвичайно важливо зорієнтуватися в індивідуальних особливостях своїх учнів ще до початку навчального року. Це дасть змогу підготуватись, заздалегідь передбачити загальну стратегію та індивідуальні психолого-педагогічні тактики у побудові своїх стосунків з учнями" [9, с.72]. Науковець також зауважує, що "важливу роль у нормальній адаптації дитини до школи відіграє наступність методів роботи і педагогічного спілкування вихователя дошкільного закладу і вчителя, що прийняв першокласників" [там само].

В контексті нашого дослідження цінними вважаємо наукові роздуми А.Богуш [1]. Сутність феномену неперервності освіти автор розглядає в контексті континууму "наступність – перспективність – спадкоємність", який відображає спроможність педагогічної системи забезпечити послідовний автентичний розвиток дитячої особистості на перших ступенях суспільної освіти та виховання. Суть кожного чинника коротко подано у таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Тлумачення сутності чинників неперервної освіти на етапі дошкільної та початкової шкільної ланок (за А.Богуш)

<p style="text-align: center;">Наступність</p> <p>- це обізнаність класоводів першого класу з програмами та методиками навчання і виховання дітей у дошкільному закладі, з результатами розвиненості, навченості й вихованості дітей за всіма розділами програми і врахування цього чинника у подальшій роботі початкової школи.</p> <p><i>Функції наступності:</i> провідна – забезпечення автентичності розвитку дитини протягом перехідних вікових періодів; запобігання кризовим явищам у психологічному становленні особистості; сприяння плавному входженню дітей у нове соціальне середовище</p>	<p style="text-align: center;">Перспективність</p> <p>- це обізнаність вихователів з програмами і технологіями, з Державним стандартом навчання і виховання учнів початкової школи та іншими нормативними вимогами навчання і виховання учнів школи I ступеня.</p> <p><i>Функції перспективності:</i> надання можливості визначити адекватні вікові орієнтовні показники засвоєння дошкільнятами знань умінь і навичок; орієнтація у рівні розвиненості й вихованості кожної дитини</p>
Неперервна освіта	
<p style="text-align: center;">Спадкоємність</p> <p>- це успадкування школою діяльнісного та комунікативного аспектів життя дитини на її дошкільному етапі.</p> <p><i>Діяльнісний аспект</i> передбачає збереження унікальної провідної діяльності на дошкільному етапі – гри – з її поступовим ускладненням і автентичним переходом до нової, складнішої діяльності – навчальної.</p> <p><i>Комунікативний аспект</i> полягає у збереженні на первісних етапах навчання особистісно-інтимного спілкування вчителя з учнями й поступове підведення дитини до усвідомлення нової соціальної позиції в системі взаємодії «учень – вчитель»</p>	

На напрямки реалізації наступності А.Богуш має власні погляди [1, с.12]. Так, на думку науковця, умови розв'язання проблеми забезпечення наступності навчання дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку полягають у:

багатоаспектній обізнаності педагогів обох ланок освіти, по-перше, з якісними психологічними новоутвореннями дошкільників та дітей молодшого шкільного віку, а по-друге, з державними вимогами щодо розвиненості, вихованості та навченості дітей конкретного віку; 2) реалізації наступності на основі принципу дитиноцентризму з урахуванням індивідуальних можливостей окремого дошкільника та молодшого школяра; 3) узгодженості змісту (сформульованого державними нормативними актами) роботи педагогічних працівників обох ланок стосовно підготовки до школи

старших дошкільників, які не відвідують дитячого садка; 4) консультативній роботі з батьками майбутніх першокласників, предметно присвяченій поясненню необхідності засвоєння дитиною вимог Базового компонента дошкільної освіти, психологічної сутності поняття “готовність дитини до шкільного навчання”; 5) координації зусиль науковців та практиків з метою узгодження змісту дошкільної та початкової освіти, розуміння сутності наступності й пріоритетних стратегічних ліній її реалізації кожною освітньою ланкою; 6) перегляді навчальних планів і програм підготовки студентів спеціальностей “Дошкільне виховання” та “Початкова освіта”, введенні нових спецкурсів, які б були предметно присвячені проблемі забезпечення наступності навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; 7) підготовці під контролем МОН і за участю фахівців початкової та дошкільної освіти єдиної програми навчального курсу, за якою здійснюватиметься підготовка та перепідготовка вчителів і вихователів із залученням викладачів вищої школи [2, с.7].

На основі аналізу наукових пошуків О.Кононко нам вдалося виявити в рамках компетентної парадигми якісно відмінний підхід до розв’язання проблеми забезпечення наступності навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [4]. Авторка, наголошуючи на абсолютній самоцінності дошкільного дитинства, виокремлюючи його специфічну субкультуру, в ранг актуальних виводить поняття “життєва компетентність дитини”, в якому “шкільна компетентність – це лише частка загальної життєвої компетентності, а компетентність учбова – частка шкільної” [5, с.13]. Отже, за О.Кононко, життєва компетентність дитини – базове новоутворення дошкільного дитинства, яке полягає у створенні в умовах дошкільного виховного закладу розвивального життєвого простору, сприятливого для формування достатнього досвіду, що допомагав би дошкільнику розв’язувати проблеми у незвичних умовах, здобувати нову інформацію, набувати мобільності, задовольняти свої соціальні та індивідуальні потреби. Воно включає також здатність дитини діяти адекватно, конструктивно, ефективно в різних життєвих обставинах на основі прийняття свідомих рішень.

Ця дефініція семантично глобальніша й змістовніша, аніж поширена в психолого-педагогічній науці та практиці сьогодні “готовність дитини до навчання”. Основна відмінність цих понять, на нашу думку, полягає у їх результативності для автономії дитячої особистості, яка передбачає практичну спрямованість освітнього процесу, його відхід від академічності, предметності й перетворення на “науку життя”. Не менш впливовою моделюючою складовою життєвої компетентності, на думку науковця, виступає стимулювання суб’єктності, активної позиції самої дитини, яка “знає, хоче, вміє і діє, а не споглядає збоку” (подано за висловом О. Кононко – Л.К.), ініціює внутрішнє розвивальне середовище, “внутрішнє життя, яке або спрацьовує на власне особистісне зростання, або гальмує процес саморозвитку” [там само, с.14]. Зрозуміло, що ці аспекти вимагають перегляду не лише змісту дошкільної та початкової освіти, а й його наступності, цілісності та відповідності вимогам сучасного суспільства. Не менш актуальними, на думку О. Кононко, виявляються проблеми визначення найближчих зон розвитку та показників компетентності кожного вихованця у пріоритетних сферах дитячого онтогенезу (фізичній, соціально-моральній, емоційно-ціннісній, пізнавальній, мовленнєвій, художньо-естетичній, креативній).

Суттєвим для нашої розвідки вважаємо також наукове дослідження Г.Назаренко [6]. Авторка, експериментально розробляючи організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, основними напрямками й, водночас, послідовними етапами її реалізації вважає: 1) формування психологічної готовності дітей до навчання в школі; 2) створення умов для найшвидшої адаптації першокласників до шкільних умов; 3) цілісний психічний розвиток учнів початкової школи на основі надбань дошкільного дитинства та застосування дошкільних технологій, але з орієнтацією на зону їхнього найближчого розвитку.

Дослідниця конкретизує кожен напрямок через практичні засади психолого-педагогічного супроводу процесу забезпечення наступності в навчанні (див. табл. 2).

У процесі наукового пошуку Г.Назаренко актуалізує питання необхідності взаємодії педагогічних працівників дошкільних і загальноосвітніх закладів щодо здійснення наступності навчання дітей на етапі їх вступу до школи.

Науковець наводить також спробу систематизації напрямів цільової взаємодії, виділяючи їх трикомпонентну структуру: інформаційно-просвітницький, методичний і практичний. Перший напрям передбачає ознайомлення педагогічних працівників обох ланок із специфікою педагогічного феномена наступності, а також завданнями й шляхами реалізації наступності навчання дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Автор передбачає, що освітяни мають бути ознайомлені з цілями, змістом, методами та формами навчання та виховання дітей на суміжних етапах освіти, що слугує основою реалізації методичного аспекту взаємодії педагогів. Практичний напрям, на думку

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

Г.Назаренко, реалізується за рахунок попереднього знайомства вчителів початкової школи зі своїми майбутніми учнями й, відповідно, кураторства вихователями своїх колишніх вихованців.

Таблиця 2

Напрямки та практичні засади реалізації наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (за Г.Назаренко)

Напрямки реалізації наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку		
1.Формування психологічної готовності дітей до навчання в школі		2.Створення умов для найшвидшої адаптації першокласників до шкільних умов
		3.Цілісний психічний розвиток учнів початкової школи на основі надбань дошкільного дитинства та із застосуванням дошкільних технологій
Практичні засади психолого-педагогічного супроводу процесу забезпечення наступності		
Навчальна програма «Еврика», предметно присвячена підготовці дітей до школи на основі розвивальних технологій		Програма психолого-педагогічної підтримки дітей у адаптаційний період
		Методологія реформування дошкільної та початкової освіти на засадах педоцентризму, основними засадами якого є: визнання самоцінності дошкільного та молодшого шкільного віку; організація навчання в межах специфічних для дітей видів діяльності; використання методів і форм навчання, що відповідають своєрідності розвитку дитини

На основі аналізу монографії Т.Фадєєвої нам вдалося виокремити декілька змістових ліній розробки проблеми забезпечення наступності між дошкільним і початковим навчанням: 1) системний аналіз категоріального апарату проблеми наступності й на цій основі виокремлення її онтогенетичного, психофізіологічного, соціального, психологічного та етнокультурного аспектів; 2) розробка теоретико-концептуальних засад технології навчання на дошкільному та початковому освітніх ступенях на основі врахування вікової динаміки розвитку дітей, а також орієнтації на важливі для майбутньої успішної адаптації складові готовності до навчання; 3) педагогічне моделювання і "проектування процесу переходу за стрижневими, змістовними лініями на основі різнобічного діагностування, педагогічного спостереження та цільового вивчення дітей перед їх вступом до школи" [11, с.80]. Зауважимо, вслід за О.Кононко, Г.Назаренко, О.Проскурою, науковець констатує, що "індивідуальна готовність дитини до школи виступає основоположним чинником у процесах її адаптації до шкільних вимог і одночасно є системоутвірною детермінацією організаційної наступності дошкільного та початкового навчання" [11, с.103]. Разом із тим, Т.Фадєєва вагомою передумовою забезпечення наступності вважає узгоджену взаємодію педагогічних систем суміжних ланок освіти, а професійну компетентність і творчий потенціал вчителя та вихователя, відповідно, – "основною та визначальною ланкою реалізації ідеї наступності між дитячими дошкільними закладами та початковою школою" [там само].

Висновки. Отже, нами з'ясовано, що наступність навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях трактується як: 1) методологічний принцип організації безперервності навчально-виховного процесу на суміжних ланках освіти (А.Богущ, О.Савченко); 2) дидактичний принцип навчання, який оптимізує принципи науковості, систематичності й послідовності змісту освіти (О.Проскура, О.Савченко); 3) онтогенетичний механізм здобуття, накопичення, зберігання з подальшою трансформацією індивідуального життєвого досвіду з метою підтримання адаптивності особистості в життєвих реаліях (Р.Гуревич, О.Кононко, Г.Назаренко, О.Проскура, Т.Фадєєва).

Предметне знайомство з науковими розвідками також дало можливість виявити основні теоретико-практичні підходи до забезпечення наступності навчання дітей на етапі їх вступу до школи, які, головним чином, стосуються системної підготовки дошкільників до навчання, врахування суб'єктивних потенцій дошкільного періоду й прогнозування на цій основі майбутньої адаптації до систематичного навчання в школі. Очевидно, що окреслені параметри слугують змістом професійної та творчої підготовки майбутніх учителів до забезпечення наступності навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Література

1. Богуш А. Наступність, перспективність, спадкоємність – складові неперервності освіти / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2001. – №11. – С. 11-12.
2. Богуш А.М. Підготовка педагогічних кадрів до реалізації принципу наступності дошкільної і початкової ланок освіти / А.М. Богуш // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць (спецвипуск): матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Реалізація принципу наступності дошкільної та початкової ланок у контексті суб’єктної парадигми освіти” (Слов’янськ, 17 – 18 травня 2007 р.) / за заг.ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов’янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. – С. 3-8.
3. Гончаренко У. Український педагогічний словник / У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гуревич Р.С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах : монографія / Р.С. Гуревич. – Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – 410 с.
5. Кононко О. Відстояти самоцінність дошкільного дитинства / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2001. – №11. – С. 13-14.
6. Назаренко Г.І. Організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: дис... канд. пед. Наук : 13.00.09 / Назаренко Ганна Іванівна. – Х., 2002. – 181 арк.
7. Педагогическая энциклопедия / под ред. И.А. Каирова, Ф.Н. Петрова. – М. : Изд-во “Советская энциклопедия”, 1966. – Т.3. – 879 с.
8. Педагогический словарь: в 2-х т. Том второй / под ред. А.И. Каирова. – М. : Изд-во Академии педагогических наук, 1960. – 767 с.
9. Психологічні та педагогічні питання наступності дошкільної і початкової шкільної освіти / О.В. Проскура // Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками. – К., 1998. – С. 7-32.
10. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. - К. : Абрис, 1997. – 416 с.
11. Фадеева Т.О. Наступність між дошкільним та початковим навчанням / Т.О. Фадеева. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2002. – 226 с.